

TÜRK SİYASAL KATILIMINDA BİR PARAMETRE: 12 EYLÜL 1980

Nevzat GÜLDİKEN* ve Gazanfer KAYA**

ÖZET

Modern toplumlarda halkın yönetime katılımı, siyasal katılımı daha dinamik kılmaktadır. Ancak katılımın düzeyi, yoğunluğu, niteliği, toplumların sosyo-ekonomik düzeyleri ile yakından ilintilidir. Sosyo-ekonomik nitelikleri itibarı ile Türkiye’de siyasal katılım görece daha az yoğunluk göstermektedir. Yine gün geçtikçe siyasal katılım da toplumsal ekonomik yapıdaki değişmeden etkilenmektedir. Çalışmanın konusu olan 12 Eylül askeri müdahalesi, Türkiye’deki siyasal katılım olgusu üzerinde belirleyici bir etki yapmıştır.

Anahtar Sözcükler: Siyasal katılım, Demokrasi, 12 Eylül, Türkiye.

ABSTRACT

A Parameter at Turkish Political Participation : 12 September 1980

In modern societies, public’s participation to administration makes political participation more dynamic. However, the rate, density and quality of this participation has a close connection with socio-economic levels of societies. In Turkey, considering the socio-economic qualities, political participation relatively appears less dense. Day after day, political participation is affected by the changes in the social and economic structures. The military coup on 12th September, which is the subject of this paper, has a determinant affect on the political participation phenomenon.

Keywords: Political participation, Democracy, 12th September, Turkey.

1. Giriş

Modern, çoğulcu yaşam ilişkilerinin egemen olduğu toplumların yurttaşlarının, siyasal katılım edimine daha aktif katıldığı görülürken; Türkiye gibi az gelişmiş ülkelerin yurttaşlarının, siyasal yaşama katılımı düşük seviyelerde seyretmektedir. Bu durum üzerinde, üst yapılar ögeler ve özellikle de bu ögelerden siyasal karar mekanizmalarının yapısı ve işleyişi önemli bir etkiye sahiptir. Sisteme egemen olan yapının siyaste katılma oyununun kurallarını belirlemesi, yurttaşların siyasal kararlar üzerindeki denetimini doğrudan şekillendirmektedir. Bu çalışma, Türk siyasal katılımında belirleyici bir parametre olarak gördüğümüz 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi ve sonrasını irdelemeye dönüktür.

2. Siyasal Katılım

Siyasal katılım, toplumsal yaşamda aktif eyleyen yani yurttaş olgusu temelinde anlam kazanana bir kavramdır. Siyasal katılımın niteliği, katılım ediminde bulunan yurttaşların donanımlarıyla doğrudan ilgilidir. Siyasal katılım

* Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

** Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

dar anlamda, yurttaşların siyasal sistem karşısındaki durumunu, tutumunu ve davranışlarını gösteren bir kavramdır (Dâver, 1993: 203). Daha geniş bir ifadeyle siyasal katılım, gerek yerel gerekse genel siyasal etkinliklerle yurttaşların farklı biçimlerde hükümet ve siyasal iktidarlar üzerinde baskı oluşturması ve de doğrudan siyasal sürece katılarak etki yaratmaya çalışmaları olarak tanımlanabilir (Güldiken, 1996: 31). Bu tanımlamalarda başat unsur, yurttaşların siyasal yapı ve politikalar üzerinde belirleyici olmaya yönelik edimde bulunmalarıdır.

Siyasal katılım olgusunun ortaya çıkmasında “halkın iktidarı” olarak tanımlanan demokrasi (demoskratos) belirleyici olmuştur. İlk olarak Antik Yunan kent devletlerinde temellenen demokrasi ile yurttaşlar kendileriyle ilgili kararlarda söz sahibi olmuşlardır. Bu demokrasi, her ne kadar doğrudan bir yönetim biçimi getiriyor görünse de bir yönüyle eksik ve eşitsiz bir yapıdadır. Şöyle ki köleler, kadınlar ve yabancılar, kent yönetimine katılan yurttaş kapsamına girmemekteydiler.

Batıda Aydınlanma Çağı ve ekonomik liberalizm temelinde yükselen modern ulus-devlet yapıları, siyasal katılım edimine yeni bir biçim kazandırır. Doğrudan demokrasiyi imkansız kılan yeni toplumsal yapıda, artık işlevsel olan parlamenter (temsili) demokrasidir. Temsili demokraside siyasal kararların alınması halk adına, halkın seçtiği temsilciler aracılığıyla mümkün olmaktadır. Modern demokrasilerde siyasal katılım salt temsil ölçütüne indirgenmemekte, yurttaşların siyasal yaşamda aktif olarak yer almaları için uygun koşullar yaratılmaktadır. Bu bağlamda Güldiken’e göre demokrasinin performansını belirleyen unsur da yurttaşların siyasete aktif katılımı yani yurttaşlık bilincine sahip olmalarıdır (1996: 32).

Siyasal katılma denilince akla ilk olarak seçimler yani oy verme edimi gelmektedir. Oysaki siyasal katılımı salt oy verme edimine indirgemek eksik bir durumu gösterir. Nitekim Dahl yönetime etkin katılımın ve oy kullanma eşitliğinin gerçekleştiği bir birliğin, dar anlamda demokratik bir süreçle yönetildiğini ifade etmektedir (1993: 139). Siyasal katılmayı her şeyden önce bir siyasal davranış olarak nitelendiren Baykal ise siyasal yaşamın gittikçe karmaşıklaşmasına bağlı olarak, etkili bir siyasal katılmanın icaplarının genişlediğini belirtmektedir. Siyasal katılım her seviyede siyasal gelişmelerin yakından izlenmesi, çeşitli konularda siyasal tavırların takınılması, derneklere ve siyasal partilere üye olma ve seçim çalışmalarında görev alma gibi siyasal eylemlere girişilmesini gerektirmektedir (1970: 27-29).

Toplumsal yapıda siyasal katılmayı belirleyen etkenleri; sosyo-ekonomik, psikolojik, biyolojik (cinsiyet-yaş), çevresel, kültürel, siyasal olarak sıralamak mümkündür. Siyasal katılmayı belirleyen etkenlerden bazıları diğerlerine oranla daha başattır. Daha açık bir ifadeyle, siyasal davranışı büyük ölçüde belirleyen sosyo-ekonomik koşullardır.

Siyasal katılmayı etkileyen önemli bir unsur da sivil toplum kuruluşlarıdır. Toplumdaki bireylerin istemlerini örgütlü bir baskı gücü şeklinde devlete ileten

sivil toplum kuruluşları, hem devletin karar ve eylemlerinin denetlenmesi hem de sorumluluk ve katılımcılık bilincinin çoğalmasını sağlar.

Özetle, siyasal katılım değişik görünümde gerçekleşebilmektedir. Bu görünümün etkili bir siyasal katılım mekanizmasına dönüşümü ise toplumdaki pek çok öznel ve nesnel koşulların gerçekleşmesiyle yakından ilgilidir.

3. Türkiye’de Siyasal Katılım

Türkiye’de siyasal katılım olgusunun 1980’e kadar olan genel görünümüne geçmeden önce, Cumhuriyet’in artalanı olan Osmanlı İmparatorluğundaki siyasal katılım olgusuna kısaca değinmek gerekir.

Osmanlı İmparatorluğunda siyasal katılım olgusunun şekillenmesinde Batılılaşma politikaları etkilidir. Osmanlı’da ilk parlamento girişimi olması ve padişahın yetkilerine bazı kısıtlamalar getirmesi açısından önemli bir konumda yer alan Meşrutiyet bu bağlamda düşünülebilir. Genel olarak bakıldığında, Tanzimat ve Meşrutiyet hareketlerine bağlı olarak sosyal ve siyasal alanda bir takım örgütlenmeler görülmekle birlikte bu örgütlenmeleri gerçekçi bir katılım mekanizması içerisinde işlerlik kazandırabilecek sosyo-ekonomik yapı mevcut değildi. Her şeyden önce İmparatorluğun monarşik, merkezîyetçi ve teokratik karakteri böyle bir olgunun gerçekleşmesinde en büyük engeli oluşturmaktaydı.

1923’te gerçekleştirilen Kemalist Devrim ile tam bağımsızlıkçılık, ulusal egemenlik ilkeleri ışığında çağdaş bir devlet düzenine yönelik ilk adımlar atılmıştır. Cumhuriyet ile ilahi ve geleneksel egemenlik ilişkilerinin yerini, ulusal ve dünyevi bir egemenlik ilişkisi almaya başlamıştır. Ayrıca ümmetten-ulusa, kuldan-yurttaş, şeri/örfi hukuktan-ussal/laik hukuk düzenine geçişin temelleri atılmıştır. Çağdaş bir ulus-devlet ve onun yurttaşlar topluluğunu yaratmayı amaçlayan Cumhuriyet ile, kısa bir zaman diliminde bu amacın sağlanmasına yönelik siyasal, kültürel, hukuksal, ekonomik, sosyal düzenlemeleri yaşama geçirilir. 1924 Anayasası, Çok Partili yaşama geçiş deneyimleri, Medeni Hukukun Kabulü, Halifeliğin Kaldırılması, Eğitim ve Öğretim Birliğinin sağlanması, Millet Mektepleri, Halkevleri, Halkodaları, Köy Enstitüleri ve Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkının verilmesi gibi pek çok düzenlemeler bu çerçevede ele alınabilir.

Çok partili düzene geçişin ardından ise, gelenekçi-liberal kanadı temsil eden Demokrat Parti (DP), “Yeter, Söz Milletindir!” gibi sivil ve özgürleştirici bir söylemi arkasına almasına karşılık, uygulamada baskıcı bir yola yönelir. Bu dönemde basına ve muhalefete sansür konulması, halkın iradesinin cezalandırılması (DP’ye oy vermeyen Kırşehir ilinin ilçe yapılması) gibin tahakkümcü girişimler, sivil ve siyasal örgütlenmeler yoluyla gerçekleşen demokratik katılıma büyük zararlar vermiştir. Kısaca, DP döneminde söz milletinin olamamıştır.

DP iktidarının uygulamalarına tepki olarak gerçekleşen 27 Mayıs askeri müdahalesinin ardından yapılan 1961 Anayasası ise, DP’nin gelenekçi-liberal

çizgisinden “sosyal refah devletine” dönüşün izlerini taşır. 27 Mayıs’dan kısa bir süre sonra yeniden sivil yönetime geçişin siyasal-hukuksal çerçevesi düzenlenmiştir. Bu düzenlemeler siyasal ve sivil toplum alanındaki örgütlülüğe önemli dinamizm kazandırmıştır.

Böyle bir durumun oluşmasında 1961 Anayasası başat belirleyici olarak gösterilir. Örneğin Karpat, Anayasa ile ilgili şu yorumu yapar: “1961 Anayasası gerçek manada sosyal ve siyasal bir görüşle incelenirse, yeni bir devlet felsefesinin kabullenerek, yeni bir sosyal denge yarattığı kolayca anlaşılabilir” (1996: 15). Eroğlu’na göre ise “1961 Anayasası, temel hakları güvenceye bağlayarak, yasama ve yürütme alanında belli bir siyasal akımın tekelleşmesini önlemek, yargıyı eksiksiz bir bağımsızlığa ve yaygın bir denetim yetkisine kavuşturmak ve nihayet siyasal partileri anayasa güvencesine almak suretiyle, devleti dizginlemek ve sivil toplumun serpilmesine olanak açmak yolunda, o güne dek Türkiye’de uzaktan bile benzeri görülmeyen, üstelik çağdaş dünyada bile az bulunan bir demokratik hukuk çerçevesi yaratmıştır” (1992: 147).

Bu bağlamda Kızılluk’un çalışmasında, 1960 sonrası süreçle ilgili görüşleri dikkat çekicidir. 1960 sonrasında Türkiye çoğulcu, insan haklarına dayalı, adil ve serbest seçimlerle kurulan ve değişen hükümetler tarafından yönetilen bir ülke durumuna gelmiştir. Bu yaklaşım ve uygulamalarla Türkiye, dünyada demokrasiyle yönetilen çok az sayıda ülke arasına girmiştir (1994: 134).

1960’lardan başlayarak sosyal ve siyasal özgürlüklerin hukuksal çerçevesinin geniş tutulması sonucu katılımcı ve çoğulcu bir demokrasi kültürü oluşmuştur. Bu dönemde aktif yurttaşlar değişik sivil veya siyasal örgütlenmelerde yoğun bir şekilde yer alarak etkin bir katılım örneği ortaya koymuşlardır. 1960’da 18.958 olan dernek sayısı, 1970’de 42.170’e yükselmiştir (Toksöz, 1983: 373). Yine 1960’da 282.962 olan sendikali işçi sayısı ise 1971’de 1.200.000’e ulaşmıştır (Güzel, 1996: 233).

Kısacası, 1960 sonrasında toplumun değişik katmanlarında gelişen bilinç ve örgütlenmenin getirdiği dinamik toplum yapısı, sonraki dönemlerdeki iktidarların dünya siyasetine egemen olan güçlerin stratejilerinin bir parçası olmaya yönelmesiyle aşınma sürecine girer. 12 Mart 1971 ve sonrasında 12 Eylül 1980 bu sürecin önemli halkalarıdır.

4. 12 Eylül 1980 ve Sonrasında Siyasal Katılım

Türkiye’de 1980’le birlikte uygulamaya konan süreçle, siyasal katılımın önemli ayaklarını oluşturan sivil ve siyasal örgütlenme alanları yeni bir yapılandırma karşılığında karşı karşıya kalmışlardır. Bu süreçte uygulamaya konan ve soğuk savaş stratejilerinin gölgesinin izlerini taşıyan sosyo-ekonomik politikalar ülkemizin son yirmi yılına damgasını vurmuştur.

İlk olarak 12 Eylül 1980 sonrasında yapılan 1982 Anayasası ile yeni toplumsal yapının hukuksal çerçevesi çizilir. Anayasa ile sendikal özgürlükler

önemli ölçüde kısıtlanarak, sendikalara ve derneklere siyaset yasağı getirilmiştir. Toplusözleşme ve grev hakkı sınırlanmış, ayrıca memurların sendikadan sonra, dernek de kurmaları yasaklanmıştır. Yine bu dönemde siyasal katılımın önemli bir unsuru olan siyasal partiler kapatılır (Tanör, 1994: 106-113). Yetkin ise 12 Eylül'ün yarattığı bilançoşu şu verilerle oryaya koymaktadır: 12 Eylül ile birlikte 650.000 kişi gözaltına alınır. 23.700 derneğin çalışmaları durdurulur. 1980'de 5.721.074 olan sendikalı işçi sayısı, 1985'te 1.711.254'e düşer. 1979'da işçi günlük ücreti ortalama 8.4 dolarken, 1985'te 4 dolara geriler. Yine 1980'de 16.2 milyar dolar olan dış borç yükü, 1987'de 36 milyar dolara yükselir (1995: 208-209).

1980 sonrasında toplumsal dokunun bütünü üzerinde yürütülen bu uygulamaların nedenleri ve sonuçlarıyla ilgili çarpıcı yaklaşımlar ileri sürülmektedir. Örneğin, Erdost'a göre 1980'lerle birlikte özerk kurumların yürütmeye bağlı hale getirilmesinin, siyasal partilerin kapatılmasının, sendikaların mal varlıklarına el konulmasının ve derneklerin cılızlaştırılmasının altında 24 Ocak 1980 kararları ile dile getirilen serbest piyasa ekonomisi politikalarının gerçekleştirilme girişimi bulunmaktadır. Böylece siyasal iktidarın, ekonomik ve sosyal politikalarına direnç gösterebilecek nitelikteki unsurlar etkisiz hale getirilmiştir (1989: 178-181). Öncü ise bu sürecin siyasal katılıma olan yansımaları ile ilgili önemli bir gerçeğe odaklanmaktadır. Öncü'ye göre sendikalar, odalar, dernekler, üniversiteler, siyasal partilerin gençlik ve kadın kolları gibi örgütlenmeler, Anayasanın yasaklamalarından payını almışlardır. Siyasal katılımın kısıtlandığı bu apolitizasyon süreci sonunda siyasal katılım salt belli dönemlerde oy verme eylemine* indirgenmiştir. Siyaset arenasındaki bu boşluk, etnik ve dinsel temelli cemaatsel örgütlenmelerle doldurulmaya çalışılmıştır. Böylece toplumun önemli bir kesimi, sınıfsal veya ideolojik kimlik kodlarını bir kenara bırakarak, etnik veya dinsel kimlik kodlarıyla siyaset arenasında yer almaya başlamışlardır (1991: 42-43). Kahraman'a göre ise siyaset üretme ve aktif olarak siyasete katılma olasılığının ortadan kaldırılmasıyla siyaset büsbütün devlet merkezinde yoğunlaşmıştır. Siyasete de insanlar, merkezde biriken ranttan pay almak için girmişlerdir. Dar çıkar ilişkilerine dayalı bu siyaset anlayışı toplumsal yozlaşmanın önünü açmıştır (2000: 331).

Türkiye'nin yukarıda değinilen açmazlara nasıl düşürüldüğünü ve Cumhuriyetle gelen toplumsal dengenin nasıl altüst edildiğini, Boratav son derece aydınlatıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Türkiye'nin içinde yaşadığı sorunların temelinde, yirmi yıla yaklaşan bir süre boyunca yerleşmekte olan ekonomi politikası anlayışının, Türk toplumunun yarım yüzyıldır oluşturmakta olduğu demokrasi kültürünü aşındırmasından kaynaklanıyor (2000: 23-24). Boratav bu tespitinin çerçevesini şöyle genişletmektedir. Türkiye'de temsili demokrasinin destekleri iki ayakladır: aydınlar ve emekçi halk. Aydınlar demokrasiyi, hukuk devleti ile çoğulculuk ve insan hakları getirdiği için; seçmen olarak ağırlık taşıyan halk ise sosyal devleti, istihdamı, yüksek taban fiyatlarını ve mütavazi boyutta kentsel rantlar sağladığı için desteklemiştir (2000: 32). Boratav bu bağlamda üzerinde ciddi olarak düşünülmesi gereken bazı sorular sormaktadır. Örneğin, devletin

ekonomik ve toplumsal işlevlerinin tasfiyeye uğradığı bu süreçte, Türkiye’de demokrasi kültürünün önemli dayanaklarından olan kır ve kent emekçileri, siyasal rejimden soyutlanmış olmayacaklar mı? Yine eşitsizliğin başat olduğu bir toplumsal ortamı, tüm toplumsal güvence ve korumalardan yoksun olarak tek başına göğüslemeye çalışan insanlar siyasetle ilgilenmeyi niçin sürdürsünler? (2000: 28).

12 Eylül sürecinin toplumsal kesimler üzerinde yarattığı baskının etkisinin, 1980’lerin sonlarına doğru görece olarak azalmaya başladığı bilinmektedir. Bu durum siyasal katılım edimi için uygun bir çevreni hazırlıyor görüntüsü vermesine rağmen, 12 Eylül paradigmasının kendini hukuki, sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda var etmesi sonucu özlenen bir katılım edimi ortaya çıkamamaktadır. Her şeyden önce toplumsal demokrasiyi yaşamsal kılacak geniş halk kitlelerinin sosyo-ekonomik konumlarının farkındalığına sahip olmamaları, siyasal katılım edimini özlenen düzeyde gerçekleşmesine büyük ket vurmaktadır. Günümüzün *entellüktüel modaları* (Samir Amin) olan “Küreselleşme” ve “Postmodernizm” ile modern öncesi etnik ve dinsel unsurların birer katılımcılık ve çoğulculuk örüntüsü olarak sunulması da bu olumsuzluğu perçinlemektedir. Çağdaş ulus devlet yapısı üzerinde yükselen siyasal katılım ve çoğulculuk anlayışı göz önüne alındığında bu durum ciddi bir paradoksu ortaya koymaktadır.

5. Sonuç

12 Eylül 1980 askeri müdahalesi ile apaçıklaşan merkezîyetçi, otoriter devlet yapısı; katılımcı demokratik yaşamı doğrudan etkileyerek, siyasal yaşam alanının çerçevesini oldukça daraltmıştır. Bu darlaştırılan siyaset alanı, siyasal katılımın önemli bir ayağını oluşturan geniş halk kitlelerinin, sosyo-ekonomik konumlarının farkındalığına dönük siyasal bir bilinç geliştirmeleri ile genişlik ve derinlik kazanabilir. Böyle bir durumun yaratılmasında, var olan sosyo-ekonomik yapıyı doğru bir şekilde etüt ederek geçmişle yüzleşebilen sivil ve siyasal örgütlenmelere büyük sorumluluklar düşmektedir. Bu minvalde 12 Eylül 1980, Türkiye tarihinin dün, bugün ve geleceğine tutulabilecek bir projeksiyonda önemli bir parametreyi oluşturmaktadır.

*TÜSİAD tarafından yapılan “Seçim Sistem ve Siyasal Partiler” araştırması da bu durumu somutlaştırmaktadır. Bu araştırmaya göre seçmenlerin % 86’sı partilerin halkı temsil etmediğini düşünüyor. Seçmenlerin dörtte biri ise yalnızca yasal zorunluluk olduğu için sandıkların başına gitmektedir. Seçmen kitlelerinin, “Her zaman denilebilecek sıklıkta gerçekleştirdiği tek siyasal katılım”, seçimlerde oy kullanmaktır (Müderrişoğlu, 2001: 17).

KAYNAKÇA

- Baykal, Deniz (1970), *Siyasal Katılma, Bir Davranış İncelemesi*, A.Ü. SBF Yayınları, Ankara.
- Boratav, Korkut (2000), *Yeni Dünya Düzeni Nereye*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Dahl, Robert A. (1993), *Demokrasi ve Eleştirileri*, Çev. L. Köker, Türk Siyasi İlimler Derneği - Türk Demokrasi Vakfı Yayını, Ankara.
- Dâver, Bülent (1993), *Siyaset Bilimine Giriş*, Ankara, Siyasal Kitabevi.
- Erdost, Muzaffer (1989), "Demokrasi Çıkmazı", *Marksizm ve Gelecek*, 1: 177-195.
- Eroğul, Cem (1992), "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971", I.C. Schick ve E. A. Tonak (Ed.), *Geçiş Sürecinde Türkiye*, İstanbul, Belge Yayınları, 112-158.
- Güldiken, Nevzat (1996), *Toplumbilimsel Boyutuyla Siyasal Katılım*, Sivas, Dilek Ofset Matbaacılık.
- Kahraman, Hasan Bülent (2000), "STK'lar ve Merkezi-Yerel Yönetimler" Z. A. Kızılyaprak (Ed.), *Sivil Toplum Kuruluşları ve Yasalar-Etik-Deprem*, İstanbul, Tarih Vakfı Yayını, 331-332.
- Karpat, Kemal (1992), *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, Afa Yayınları.
- Kızılloluk, Hakkı (1994), *Temsil Açısından 1960 Sonrası Türk Siyasal Yaşamının Sosyolojik Çözümlemesi*, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Müderrişoğlu, Okan (2001), "TÜSİAD'ın Seçim Sistemi ve Siyasal Partiler Kamuoyu Araştırması", *Sabah Gazetesi*, 25 Aralık: 17.
- Öncü, Ayşe (1991); "Sivil Toplum ve Katılım", Y. Fincancı (Ed.), *Sivil Toplum*, TÜSES Yayınları, İstanbul, 41-48.
- Tanör, Bülent (1994), *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, İstanbul, BDS Yayınları.
- Toksöz, Fikret (1983), "Dernekler", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, İletişim Yayınları. 366-378.
- Yetkin, Çetin (1995), *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika*, Ankara, Ümit Yayıncılık.